

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1969.3.01>

M. VABAR

EKSPORDI JA IMPORDI RAHVAMAJANDUSLIK EFEKTIIVSUS JA SELLE ARVUTAMINE ÜHES LIIDUVABARIIGIS VÕI MAJANDUSRAJOOIS

(Eesti NSV näitel)

1. Väliskaubanduse majanduslik efektiivsus ja rahvusvahelise kaubanduse arenemise üldsuund

Käesolev artikkel ei käsitle sisse- ja väljaveo optimiseerimisülesannet, mis tänapäeval on mitmete majandusteaduslike uurimiste huviobjektiks, vaid seab eesmärgiks olemasoleva ekspordi ja impordi majandusliku efektiivsuse analüüsi. Ühe majandusrajooni väliskaubanduslike sidemete optimiseerimine pakub küll teoreetilist huvi, kuid on praktiliselt raskesti teostatav, sest rajooni väliskaubandusliku profiili kujunemise määravad siiski välised, mitte aga rajoonisisesed majanduslikud tegurid. Rajoonisisesed tegurid (konkreetsed tootmisvõimsused, looduslikud ja tööjõuressursid ning töö kvaliteedi ja tööviljakuse tase) on üksnes rajooni väliskaubanduslike sidemete arenemise eeldusteks. Majandusrajooni tege-liku ekspordi ja impordi struktuuri aga määravad välisurust sõltuvad tegurid, kaubandus- poliitika, üldriiklikud majanduslikud vajadused jne.

Järelikult tuleb väliskaubanduse optimaalne struktuur määrata kogu riigi kui terviku seisukohalt, arvestades välisturu konjunktuuri ja mitmesuguseid muid tegureid. On aru- saadav, et sellisel määratud ja majandusrajoonide vahel võimalustele vastavalt jaotatud eksport ja import ei kujunda optimaalset väliskaubanduse struktuuri iga majandusrajooni jaoks eraldi, kuigi üleriigiliselt on see struktuur optimaalne.

Seetõttu saab praktiliselt majandusrajooni ekspordi ja impordi struktuuri paremaks muuta rajoonisestele teguritele tuginedes üksnes sel teel, et soovitada rahvamajandus- likult kõige efektiivsemate kaubavahetusartiklite osatähtsuse tõstmist selles struktuuris. Kuivõrd nende osatähtsuse tõstmine on otstarbekohane ja võimalik, see majandusrajooni seisukohalt otsustamisele ei kuulu. Küll aga on vaja uurida majandusrajoonis konkreet- sete kaupade ja kaubagruppide väliskaubanduslikku majanduslikku efektiivsust, sest nendele andmetele tuginedes saab üleriigilisel tasemel õieti jaotada majandusrajoonide vahel eksport- ja importressusse.

Andmed eri eksport- ja importkaupade ning kaubagruppide majandusliku efektiivsuse kohta võimaldavad aga uurida rajooni kogu väliskaubakäibe struktuuri majanduslikku efektiivsust. Ja kui need andmed on olemas pikema perioodi kohta (kaasa arvatud perspek- tiivsed näitajad), saame uurida, millist mõju avaldavad väliskaubanduslikud sidemed toot- like jõudude arenemisele majandusrajoonis.

Väliskaubanduse majanduslikku efektiivsust otseses mõttes näitab see kasum (või kahjum), mida rahvamajandus saab väliskaubanduslikest operatsioonidest. Kaudselt mõel- dakse selle all ka mõju, mida eksport ja import avaldavad kodumaise tootmise arenemisele.

Väliskaubanduse efektiivsuse majanduslikuks aluseks on asjaolu, et ühiskondlikud tootmis-kulutused samade kaupade tootmiseks pole erinevates maades ühesugused.¹

Majanduslik efekt, mida annab tööstus- või põllumajandustoodangu eksport, on võr-reldav tootmise spetsialiseerimisest saadava efektiga. Eksport loob toodangule laialdasema turu ning viib toodangu suurenemisest tulenevale omahinna alanemisele. Veelgi olulisem rahvamajanduse kui terviku seisukohalt on aga see, et ekspordist saadud valuutaga saab osta importkaupu, mille tootmine kodumaal nõuaks suhteliselt suuri kapitaalmahutusi või jooksvaid kulusid. Import võimaldab seega paremini rahuldada tarbimise vajadusi ning otstarbekohasemalt rakendada ressursse tootmise arendamiseks.

Kui varem oli industriaalmaade kaubanduspoliitika eesmärgiks importida eelkõige tooraineid oma tööstuse arendamiseks ning ekspordida peamiselt valmistoodangut, siis tänapäeval on olukord muutunud. Toodetavate kaupade ja muude materiaalsete hüvede nomenklatuuri diversifikatsioon süvendab kaasaegses tootmises paratamatult rahvusvahelist tööjaotust ning riikidevahelist spetsialiseerumist eelkõige valmiskaupade tootmisel. Maailmakaubanduse statistikast nähtub, et aastail 1929—1964 on kõigi maade summaarses kaubakäibes valmiskaupade eksport ja import suurenenud ligemale kolme ja poole kord-seks, toorainete osas aga on kasv ainult kahekordne.² Selle tagajärjel on samal ajavahe-mikul valmiskaupade osatähtsus maailmakaubanduses tõusnud 41-lt 58%-le.³ Tööstuslikust valmistoodangust on kõige mobiilsemateks masinad, aparaadid, seadmed ja keemiakaubad, mille nomenklatuur ja tootmine (samuti kaubakäibe) maht suureneb kõige kiiremas tempos. Käesoleval ajal ongi nimetatud kaubad kujunemas peamisteks kõigi maade sisseveos, kuigi nõrgalt arenenud maade väljaveos domineerivad ikka veel toorained ja pooltooted.

Kõiges selles kajastub ühtlasi fakt, et kaasaegse tehnilise ja industriaalse arene-misega peavad sammu need maad, kes eelkõige suurendavad töötleva tööstuse saaduste sisse- ja väljavedu. Seepärast rõhutataksegi NLKP XXIII kongressi direktiivides NSV Liidu rahvamajanduse arendamise viie aasta (1966—1970) plaani kohta: «Rahvusvahelise tööjaotuse eeliste kõige täielikumaks kasutamiseks, väliskaubanduse majandusliku efek-tiivsuse suurendamiseks ja selleks, et paremini rahuldada nõukogude inimeste vajadusi kaupade järele, näha ette järgmised abinõud:

täiustada Nõukogude ekspordi struktuuri masinate, seadmete, aparaatide, transpordi- ja sidevahendite ning muude töötleva tööstuse valmistoodete väljaveo suurendamise teel; parandada impordi struktuuri peamiselt nende toorainete, materjalide ja toodete sisse-veo teel, millede tootmine oma maal on seotud suuremate kulude ja kapitaalmahutustega, samuti sel teel, et suurendada progressiivsete rahvamajandusharude kiiremat arendamist soodustavate tehniliselt eesrindlike seadmete ostmist;

tunduvalt laiendada kaubandussuhteid välisriikidega patentide ja litsentside alal;

rajada välisurgude põhjaliku tundmaõppimise alusel uued spetsialiseeritud tootmis-alad ja arendada olemasolevaid, et suurendada ekspordiks minevat toodangut, mis vastab maailmaturu nõuetele, eriti masinatööstuse toodangut.»⁴

Seega näeme, et meie maa väliskaubanduse arendamise peamiseks ülesandeks on laiendada masinate, seadmete, aparaatide, patentide ja litsentside (mis samuti kuuluvad enamikus aparaadi- ja masinaehituse valdkonda) ekspordi ja impordi. Nagu eespool nägime, areneb samas suunas jõudsalt ka kogu maailmakaubandus. Selle põhjuseks on kahtlemata kaasaegse majanduselu intensiivne mehhaniseerimine ja automatiseerimine, mis nõuab üha enam masinaid ja aparaate. Küsimust, milline on selle kaubagrupi majanduslik efektiivsus ja millised tegurid seda mõjutavad, käsitleme alljärgnevas.

¹ Современные международные экономические отношения. Под редакцией профессора доктора экономических наук Н. Н. Любимова, М., 1964, lk. 46.

² Arvutatud «United Nations» (World Economic Survey, New York, 1959), lk. 17; «United Nations» («Monthly Bulletin of Statistics» 1965, No. 11, lk. XXIV—XXVI) andmeil.

³ В. В. Рымалов, Распад колониальной системы и мировое капиталистическое хозяйство. М., 1966, lk. 366.

⁴ NLKP XXIII kongressi direktiivid NSV Liidu rahvamajanduse arendamise viie aasta (1966—1970) plaani kohta. Tallinn, 1966, lk. 63.

2. Kaupade ekspordi majandusliku efektiivsuse erinevusi põhjustavad tegurid

Kaasaegses väliskaubanduses on nii kapitalistlike kui ka sotsialistlike riikide vahel kasutusel maailmaturu hinnad, mis üldiselt on kujunenud keskmise kasuminormi alusel vastavalt nõudmisele ja pakkumisele. Esineb muidugi ka monopoolselt kõrgeid või madalaid hindu, kuid nende kasutamine on vastuolus sotsialistliku väliskaubanduse printsiipidega, mistõttu neid ei esine sotsialistlike riikide väliskaubanduses.

Analoogiliselt keskmise kasuminormi kujunemisele nivelleerib rahvusvaheline konkurents ka erinevate kaupade väliskaubandusliku valuutaeffektiivsuse üldjoontes ühele ja samale tasemele. Sellele vaatamata esineb pidevalt kaupu ja kaubagruppe, millede valuutaeffektiivsus on teatud riikidele suhteliselt kõrgem. Seda põhjustab eelkõige soodsamatest looduslikest, tootmis- või transporditingimustest tulenev diferentsiaalrent, ajaloolistest tootmiskogemustest, samuti tootmise tehnilise arenemistaseme iseärasustest ja tehnilistest uuendustest tulenev lisakasum.

Üldiselt on madala väliskaubandusliku efektiivsusega odavad, kuid rasked või kogukad, s. o. veomahukad kaubad. Efektiivsus on jämedates joontes proportsionaalne kauba kaalu- või mahuühiku hinnaga, kuna kogukamate kaupade vahetuse efektiivsuse neelavad transpordikulud. See ongi üheks põhjuseks, miks tänapäeva väliskaubanduses on toorainete ning madala töötlemisastmega massveoste ekspordi majanduslik efektiivsus madal, kõrge töötlemisastmega aparaatide ja seadmete, laiatarbekaupade ning kemikaalide ekspordi majanduslik efektiivsus aga kõrge.

Kuna aga mitmesuguste toorainete import on paljudele maadele paratamatu kodumaiste looduslike ressursside piiratuse tõttu, siis rakendatakse toorainete sisseveo stimuleerimiseks ja nende madala efektiivsuse kompenseerimiseks alandatud tollitariife. Nii näiteks moodustavad Inglismaal toorainete importtollid 0—10%, poolfabrikaatide omad 10—15% ja valmistoodangu omad 10—33,5% kauba väärtusest. Umbes samasuguse skaala järgi on importtollid diferentseeritud ka teistes kapitalistlikes riikides.

Seda tähelepanuväärsem on fakt, et kõrgemale tollitariifile vaatamata areneb väliskaubandus tööstuslike valmissaadustega siiski kiiremini, kui toorainete ja poolfabrikaatidega.

Tänapäeval ei saa tööstuslike valmissaaduste ekspordi üldist kõrgemat majanduslikku efektiivsust enam seletada ainult monopoolselt kõrgete hindadega, kuna industriaalmaade hulk on märgatavalt laienenud ning sotsialistlike riikide osa maailmakaubanduses kasvunud silmapaistvaks.

Seda probleemi aitab lähemalt selgitada erinevate kaupade erineva tarbimisväärtuse uurimine.

Küsimus seisneb tarbimise erinevas iseloomus. Ühed kaubad on mõeldud ühekordseks tarbimiseks, teised aga, eriti masinad ja seadmed tootmises, jäävad pikemaks ajaks kasutusele ning nendelt saadav kasum akumuleerub, mitmekordistub pikema aja jooksul. See tõttu on ka ostja valmis viimastest rohkem maksma, kuna ta teab, et saab hiljem oma osa ikkagi mitmekordselt tagasi. Seepärast kujunebki tootmisvahendite eksport suhteliselt efektiivsemaks.

Eriti tähtsaks ekspordi majanduslikku efektiivsust suurendavaks teguriks on aga tootmise tehnoloogiline uuendamine ning leiutustegevus, mis võimaldavad toodanguit mõnda aega saada lisakasumit (ekstra-lisaväärtust).

Tootmise tehnilisest progressist ning uut liiki toodangust tuleneva ekspordi kõrgema majandusliku efektiivsuse garanteerib rahvusvaheline patendiõigus, kuna käesoleval ajal on Pariisi patendikonventsiooniga ühinenud valdav enamik riike, nende hulgas ka Nõukogude Liit. Tehniliste uuenduste väliskaubanduslikku efektiivsust suurendab eriti veel litsentsikaubandus, s. o. nende uuenduste rakendamise õiguse müük. Muidugi avaldub selle efektiivsus peamiselt patenteerimise algaastail. Hiljem, kui litsentside põhjal rajatud tootmine hakkab andma massiliselt toodangut, suureneb konkurents turul ning langeb ekspordi majanduslik efektiivsus.

Tehnilistel uuendustel või kvalitatiivselt uue toodangu väljalaskel põhinev eriti efek-

tiivne eksport on rahvusvaheliselt tuntud uudisekspordi (новозекспорт) nimetuse all ning seda stimuleerivad kõik maad. Uudisekspordile toetuse andnud uudiskauba (innovatsioon, noviteet) kõrge väliskaubanduslik efektiivsus säilib, kuni saadav kasum skeemi «uudiskaubatootja — kiired jäljendajad — aeglased jäljendajad» kaudu langeb keskmise kasumi tasemele.

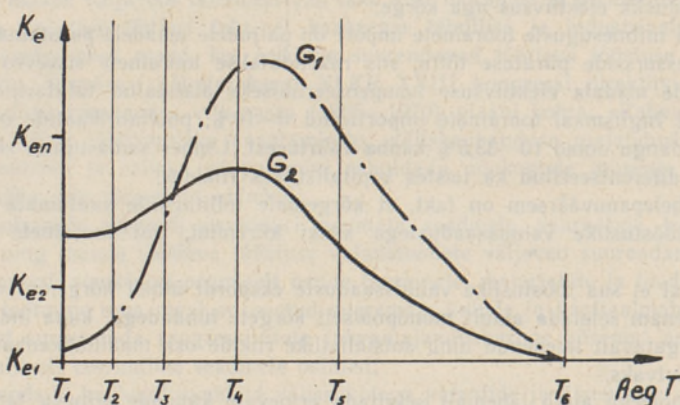
Kõrgemat väliskaubanduslikku efektiivsust annab eelkõige masinate ja aparaatide ning keemiasaaduste uudiseksport, kuna neil aladel esineb kõige enam tehnilisi uuendusi ning uusi tooteid.

Uudiseksport on kaasajal kõige tähtsam, kõige tõhusam väliskaubanduse majandusliku efektiivsuse tõstmise viis. Näeme, et viisaastaku direktiivides põhirõhu asetamine masinatööstustoodete, keemiasaaduste ning litsentside ekspordile on majanduslikult kõigiti õige.

Kuigi uudisekspordi kõrge majandusliku efektiivsuse kestuses ning iseärasustes on palju juhuslikku, võib siiski oletada, et nende üldise suuna määravad teatud kindlad seaduspärasused. Meie arvates reguleerivad uudisekspordi majanduslikku efektiivsust

- 1) patendi ajaline kestus;
- 2) litsentsi hind ja ostu-müügi ajamoment patenteerimisaja suhtes;
- 3) uudistoote tootmise vahekorrd tema järele esineva nõudmisega maailmaturul;
- 4) jäljendajate aktiivsus teistes riikides.

Neid tegureid arvestades võib konstrueerida mingi uudiskauba ekspordi majandusliku efektiivsuse dünaamika tõenäolise graafiku (joon.).

Uudisekspordi majandusliku efektiivsuse kõverad. G_1 — suure fondimahukusega kauba kõver, G_2 — väikese fondimahukusega kauba kõver, T_1 — kauba turustamise algus, T_2 — nõudmise intensiivse kasvu algus, T_3 — litsentside müügi algus, T_4 — konkureeriva tootmise algus, T_5 — konkureeriva tootmise intensiivne kasv, T_6 — patendi kehtivusaaja lõpp, Ke_1 — ekspordi keskmine efektiivsus, Ke_2 – Ke_n — ekspordi efektiivsuse näitajad.

Uudiskauba ekspordi efektiivsus esimestel aastatel tõuseb, kuna

- a) algul müüakse kaupa turu võitmiseks ja reklaami eesmärgil suhteliselt madalate hindadega, hiljem aga hind tõuseb;
- b) tootmise maht suureneb aasta-aastalt;
- c) efektiivsust suurendab litsentside müük, millest saadud kasum tuleb sisuliselt arvata toote ekspordist saadava kasumi juurde.

Praktika on näidanud, et turu võitmiseks ei kasutata madalamaid hindu kauem kui 2–3 aastat, optimaalne tootmise maht saavutatakse 3–7 aastaga ning litsentside müük toimub peamiselt esimese kümne aasta jooksul peale toote patenteerimist. Sellest järeldub, et 5–10 aasta kestel peale uudiskauba maailmaturule ilmumist saavutab tema

eksporti efektiivsus maksimumi. Kuna samal ajal üha suureneb sama toote konkureeriv väljalaskmine teistes maades (nii litsentsi ostnute kui ka loata järeletegijate poolt), siis langeb edaspidi tema hind, järelikult ka kasumi ja eksporti efektiivsus. See langus kestab parimal juhul kuni toote patendi kehtivuse lõpuni ja jääb siis peatuma keskmise efektiivsuse tasemel, kuna on kadunud igasugune kaitse vaba konkurentsi vastu, mis nivelleerib hinna. Patentide kehtivus on erinevates maades erinev, kuid moodustab enamasti 15—20 aastat.

Patentide juriidiline kehtivus on ainult efektiivse uudiseksporti maksimaalseks ajaliseks piiriks. Teatud lihtsalt valmistatavate kaupade osas võib uudiseksporti efektiivsus lüheneda ainult mõnele aastale, oma kujult aga peaks seegi graafik jääma ligikaudu selliseks, nagu näeme joonisel.

Esitatu graafiku abil võime põhimõtteliselt määrata või planeerida väliskaubanduse efektiivsuse perspektiivseid muutusi, tundes uuemaid tehnilisi täiustusi ning uute toodete väljalaskmise plaani.

Kasutades asjaolu, et uudistoote valmistamine ja eksport tagab mõneks ajaks tootmise keskmisest kõrgema majandusliku efektiivsuse, seega suurema kasumi, rakendavad kapitalistlikud firmad sageli toodangu kunstlikku mitmekesisust ja sortimendi laiendamist. See tähendab, et hakatakse tootma «uudistooteid», mis erinevad endistest ainult välimuse või mõne tähtsusetu omaduse poolest ning rakendatakse isegi patente, mis ei sisalda endas varasemast efektiivsemaid tehnilisi lahendusi.

Seega kinnitab ka uudiseksporti majandusliku efektiivsuse uurimine majandusteaduse kandidaadi A. Kõörna poolt esitatud seisukohta,⁵ et kapitalistlikes maades võib täheldada viimasel ajal produkti diferentseerimise ja mitmesuguse kvaliteediga samanimeliste toodete osatähtsuse suurenemise tendentsi, mitte aga tendentsi peamiselt masstoodangu väljalaskmiseks, mis surub välja sortimendi mitmekesisuse, nagu seda väidavad mõned meie majandusteadlased. Selline toodete sortimendi varieerimine monopolistlike firmade poolt kasumi suurendamise eesmärgil viib lõppkokkuvõttes inflatsiooni tugevnemisele kapitalistlikul maailmaturul.

3. Väliskaubanduse rahvamajandusliku efektiivsuse hindamise kriteeriumid ning arvutamise meetodid

Nagu iga majandusliku tegevuse, nii on ka väliskaubanduse lõppesmärgiks elanikkonna vajaduste rahuldamine. Kuna tarbimiskategooriaks on konkreetne tarbimisväärtus, mis iga kauba puhul on kvalitatiivselt erinev, siis pole võimalik abstraktsele vahetusväärtusele tuginevate majanduslike näitajate abil konkreetselt mõõta, kuivõrd väliskaubandus rahuldab elanikkonna tarbimise mitmekesiseid vajadusi.

Teiseks väliskaubanduse efektiivsuse hindamise kriteeriumiks on kahtlemata asjaolu, kui tõhusalt ta aitab kaasa antud piirkonna kõige peamisemate rahvamajanduslike ülesannete ja probleemide lahendamisele. Sellisteks ülesanneteks võiksid olla teatud tootmis- ja arendamis- ja probleemide lahendamisele. Sellisteks ülesanneteks võiksid olla teatud tootmis- ja arendamis- ja probleemide lahendamisele. Sellisteks ülesanneteks võiksid olla teatud tootmis- ja arendamis- ja probleemide lahendamisele. Sellisteks ülesanneteks võiksid olla teatud tootmis- ja arendamis- ja probleemide lahendamisele.

Väliskaubanduse majandusliku efektiivsuse kitsamaks kriteeriumiks on see lisa, mida rahvatulule saadakse eksportist ja importist. Seda efektiivsust on võimalik väljendada rahaliste näitajate abil, mis lubab ühtlasi võrrelda väliskaubanduse efektiivsust eri piirkondades ja maades. Sotsialismimaade rahvusvahelise tööjaotuse majandusliku kasulikkuse või efektiivsuse kriteeriumiks on seega ühiskondliku tööviiljakuse kasv eri maades või piirkondades ja kogu sotsialistlikus majandussüsteemis tervikuna. Väliskaubanduse majandusliku efektiivsuse määramiseks tuleb seega välja selgitada, kui palju tootmiskulutusi aitab rahvusvaheline tööjaotus säästa igas kaubavahetusest osavõtnud territoriaalses üksuses.

⁵ A. Kõörna, Toodangu kvaliteet turu- ja konkurentsifaktorina. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateadused» 1969, nr. 1, lk. 8—9.

Eeltoodust järeldub, et sotsialistliku väliskaubanduse majanduslik efekt pole kaubanduslik vahekasu, vaid on analoogiline tootmise spetsialiseerimisest ja kontsentreerimisest tuleneva majandusliku efektiga. Õigesti korraldatud väliskaubandus suurendab ühiskonna materiaalsete hüvede ressursse, olles seega võrreldav tootmise laiendamisega töövõime tõusu arvel. Sellest tuleneb, et väliskaubandus kuulub käesoleval ajal rahvamajanduse tähtsamate harude hulka ning ta on oluliseks vahendiks sotsialistliku laiendatud taastootmise arendamise tempo tõstmisel.

Täpsemate andmete puudumisel võib väliskaubanduse majanduslikku efektiivsust teatud ligikaudsusega hinnata ka selle struktuuri analüüsi teel. Selliseid ligikaudseid meetodeid tuleb paratamatult kasutada ühe liiduvabariigi või majandusrajooni väliskaubandusliku käibe majandusliku efektiivsuse määramiseks, kui ei ole teada ekspordi ja impordi täpset üldsummat valuutas ning puuduvad andmed eksporditud ja imporditud kaupade valuutahindade kohta.

Nagu eelmises osas nägime, on väliskaubanduse majanduslik efektiivsus teatud määral korrelatiivne alljärgnevate teguritega, mis seega võimaldavad hinnata ka tema efektiivsust. Nendeks on:

- 1) kaupade veomahukus, nende kaalu- või mahtühiku hind;
- 2) kaupade töötlemisaste, valmis tööstustoodangu osatähtsus käibes;
- 3) masinate, seadmete, aparatuuride ja keemiasaaduste osatähtsus käibes ja
- 4) uudiseksporti ja litsentside osa väliskaubanduses.

Peale nende näitajate on vabariigis võimalik välja selgitada eksporttoodangu rentaahtlust ettevõtetes ning osaliselt ka importkaupade kasutamise rahvamajandusliku efektiivsust. Samuti on võimalik kasutada tootmisharude järgi jaotatud ligikaudseid välis- ja siseturuhindade suhte koefitsiente. Need andmed on kohandatavad ka väliskaubanduse majandusliku efektiivsuse määramise meetodikale ning annavad küllaltki usaldusväärseid tulemusi.

Asudes meie vabariigi väliskaubandust hindama ülaltoodud kriteeriumidest lähtudes, peab märkima, et eriti veomahukaid ja odavaid mineraalseid või orgaanilisi tooraineid me massiliselt ei ekspordi ega impordi. Massilisteks eksportkaupadeks on meil või, liha, tselluloos, tsement ja puuvillane riie, kuid nende töötlemisaste ja kaaluühiku hind on selleks küllalt kõrge, et võimaldada kaugemaidki vedusid ilma kaubavahetuse efektiivsuse järsu languseta.

Nagu nähtub tabelist 1, kuulub valdav enamik meie vabariigi eksportkaupadest tööstusliku valmistoodangu hulka. Põllumajandusliku ja muu tooraine osatähtsus on langenud minimaalseks. Impordis on toorainete osatähtsus mõnevõrra suurem, kuid see ei avalda olulist mõju meie väliskaubanduse efektiivsusele.

Vähem rõõmustav on aga pilt, kui vaatleme masinate, aparatuuride, seadmete ning keemiasaaduste osatähtsust meie vabariigi väliskaubanduse struktuuris (tab. 1). Nende osatähtsus on langenud 7,7%-lt 1961. aastal 3,0-le 1966. aastal. Tõsi küll, rahalistes näitajates on ka nende eksport kolmekordistunud. Kuna aga vastavad protsentuaalsed näitajad on mitmekordselt madalamad kui samade tootmisharude osatähtsus vabariigi tootmisstruktuuris, võime oletada, et meie masina- ja aparatuuride ning keemiatööstuse tootmistehniline tase ei ole rahvusvaheliselt veel küllalt kõrge ega konkurentsivõimeline. Sama nähtub ka sellest, et nende kaupade import ületab mitmekordselt nende ekspordi (tab. 1).

Veelgi halvem on olukord tehnilistele uuendustele tugineva uudiseksportiga. Selle hulka võime lugeda üksnes meie fotoimpulsslampe ning mõningaid kõrge täpsusega elektro- ja raadiotehnilisi mõõteriistu troopikavalmistuses. Nende eksport aga on jäänud väikeseks ega oma olulist kaalu meie vabariigi ekspordi üldises majanduslikus efektiivsuses. Märkimisväärset tulu pole me saanud ka litsentside müügist.

Nagu näeme, jääb väliskaubanduse majandusliku efektiivsuse hindamine ülaltoodud neljast kriteeriumist lähtudes paratamatult kirjeldavale tasemele. Arvuliste näitajate saamiseks tuleb kasutada konkreetsemaid andmeid ja meetodeid.

Sotsialistlike riikide ühtlustatud väliskaubanduse majandusliku efektiivsuse määra-

Tabel 1

Eesti NSV ekspordi ja impordi struktuur aastail 1962, 1963 ja 1966 (protsentides)

	Eksport			Import		
	1962	1963	1966	1962	1963	1966
Mustad metallid ja metall- tooted	0,2	0,8	0,0	1,0	0,5	0,3
Kivisüsi	—	—	—	0,3	0,5	0,9
Vedelkütus	1,1	2,1	—	—	—	0,0
Elektrotehnikatooted	2,5	2,3	0,8	1,3	0,9	0,5
Aparaadid ja raadiotehnika- tooted	2,0	1,3	0,7	0,4	0,2	0,4
Muu masinaehituse ja metal- litöötlemise toodang	1,5	1,4	1,5	6,1	7,8	10,3
Põlevkivikeemia saadused	—	0,0	0,1	—	—	—
Muud keemiakaubad	0,0	0,0	0,0	8,1	7,2	3,1
Metsa- ja puidutööstuse too- dang	—	—	0,0	0,9	0,7	0,6
Tselluloos ja paber	5,8	5,5	2,8	1,4	1,1	0,3
Ehitusmaterjalid ja keraa- mika	0,2	0,4	0,9	0,6	0,5	0,8
Tekstiiltooted	20,3	20,5	32,5	16,7	19,4	27,0
Õmblustooted	—	—	—	9,0	14,7	6,3
Muu kergetööstuse toodang	0,1	0,3	0,0	8,9	7,5	11,1
Kalatööstuse toodang	7,9	5,6	8,7	1,9	1,4	0,8
Lihatööstuse toodang	10,5	18,4	25,6	—	—	0,2
Piimatööstuse toodang	40,1	32,1	23,9	—	—	—
Muud toiduained	0,2	0,9	0,9	29,4	25,9	19,5
Muud tööstustooted	0,1	0,1	0,6	5,2	3,7	2,2
Kokku tööstustooted	92,5	91,7	99,0	91,2	92,0	84,3
Põllumajandussaadused	7,5	8,3	1,0	8,8	8,0	15,7
Kokku	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

miseks rakendatakse üldist, nn. väliskaubanduse absoluutse efektiivsuse valemit

$$C_a = \frac{K_i}{K_e}, \quad (1)$$

kus C_a — väliskaubanduse majandusliku efektiivsuse koefitsient;

K_e — ekspordiga seotud kulud (tootmine, transport, reklaam jne.);

K_i — antiimpordi kulud, s. t. kulud, mis oleksid tekkinud imporditud kauba kodumaal valmistamisel.

Väliskaubanduse absoluutne efektiivsus tuleneb rahvatulu juurdekasvust, mida maa rahvamajandusele annab rahvusvahelise tööjaotuse eeliste ära kasutamine. Väliskaubanduse absoluutset efektiivsust väljendab valem (1) või ka alljärgnev G. Šagalovi valem⁶:

$$C_a = \frac{K_i - K_e}{K_e} = \frac{\Delta Y}{K_e}, \quad (2)$$

kus C_a — väliskaubanduse absoluutse efektiivsuse koefitsient;

ΔY — väliskaubandusest saadud rahvatulu kasv.

Peale väliskaubanduse absoluutse efektiivsuse mõiste kasutatakse veel selle suhtelise ehk valuutaefektiivsuse mõistet, mille valemis on peale ekspordi ja antiimpordi (K_e ja K_i) arvestatud ka eksport- ja importkaupade tegelikku maksumust valuutas⁷:

⁶ Г. Л. Шагалов, Экономическая эффективность товарного обмена между социалистическими странами. М., 1966, lk. 53.

⁷ Г. Смирнов, Б. Зотов, Г. Шагалов, Оценка экономической эффективности внешней торговли. «Плановое хозяйство», 1964, № 8, lk. 25.

$$C_v = \frac{D_e K_i}{D_i K_e}, \quad (3)$$

kus C_v — väliskaubanduse suhtelise ehk valuutaefektiivsuse koefitsient;

D_e — tulu ekspordist valuutas;

D_i — kulud impordile valuutas.

Ekspordi eest saadud ja impordi eest makstud valuutasummade suhe $\frac{D_e}{D_i}$ kujutab endast väliskaubanduse bilansi aktiivsuse või passiivsuse koefitsienti (C_b). Näeme, et väliskaubanduse valuutaefektiivsuse koefitsient on tema absoluutse efektiivsuse ja bilansi koefitsiendi korrutis:

$$C_v = C_b C_a. \quad (4)$$

Kui väliskaubanduse bilanss on tasakaalus (s. t. $C_b=1$), siis on väliskaubanduse absoluutne efektiivsus võrdne tema suhtelise ehk valuutaefektiivsusega ($C_v=C_a$).

Valemi (3) võime kirjutada ka kujul

$$C_v = \frac{K_i}{D_i} \frac{D_e}{K_e} \quad (5)$$

ning kuna ekspordi valuutaefektiivsuse koefitsient (C_{ev}) avaldub kujul

$$C_{ev} = \frac{D_e}{K_e} \quad (6)$$

ja impordi valuutaefektiivsuse koefitsient kujul

$$C_{iv} = \frac{K_i}{D_i}, \quad (7)$$

siis võime väliskaubanduse kogukäibe valuutaefektiivsuse koefitsiendi kirjutada ka järgmiselt:

$$C_v = C_{iv} C_{ev}. \quad (8)$$

Seegä on väliskaubanduse kogukäibe valuutaefektiivsuse koefitsient ekspordi ja impordi valuutaefektiivsuse koefitsientide korrutis.

Kasutatakse ka väliskaubanduse rentaabluse mõistet, mis iseloomustab väliskaubanduse puhtkaubanduslikku külge. Väliskaubanduse rentaabluse taset iseloomustav koefitsient on importkaupade müügist saadud tulu ning eksporditoodangu väärtuse (siseturuhindades) jagatis, mis on korrigeeritud väliskaubanduse bilansi koefitsiendiga:

$$R_{vh} = \frac{T_i}{T_e} C_b, \quad (9)$$

kus R_{vh} — rentaabluse näitaja;

T_i — importkaupade müügist saadud tulu;

T_e — ekspordi väärtus siseturuhindades.

Väliskaubanduse rentaablus on kuni viimase ajani olnud tähtsamaks isemajandavate üleliiduliste väliskaubanduskoondiste tegevuse näitajaks. Alles viimastel aastatel on NSV Liidu Väliskaubanduse Ministeerium kasutusele võtnud ka väliskaubanduse valuutaefektiivsuse ja absoluutse efektiivsuse diferentseeritud näitajad. Viimaste määramine on väliskaubanduse rentaabluse arvutamisest tunduvalt keerukam, kuid eriti oluline enne 1967. aasta hulgihindade reformi, sest ebaõigete hindade tõttu puudus tollal kooskõla väliskaubanduse rentaabluse ja majandusliku efektiivsuse vahel.

Tootmiskulude arvestamine toimub väliskaubanduse majandusliku efektiivsuse määramisel taandatud ehk arvestuslike kulude põhjal, mida väljendab tuntud valem

$$C + EK,$$

kus C — omahind;

E — kapitaalmahutuste normatiivse efektiivsuse koefitsient;

K — tootmispõhifondide maksumus.

Kuigi arvestuslikud kulud hõlmavad tootmisfondi tegelikult kahekordselt, sest ka omahind C sisaldab tegelikult amortisatsiooni, ei saa fondimahukust EK siiski välja jätta, kuna väliskaubanduse efektiivsust, samuti kui igasugust sotsialistliku tootmise efektiivsust, tuleb arvestada laiendatud taastootmise seisukohalt. Samal põhimõttel rakendatakse taandatud kulusid (koos amortisatsiooni ja fondimahukusega) kapitaalvahetuste ning uue tehnika majandusliku efektiivsuse määramisel. Taandatud kulude kasutamise vajadust sellistes arvestustes on tõestanud T. Hatšaturov jt. Nõukogude majandusteadlased.⁸ Liiget EK võib vaadelda lõpuks ka fondimahukusena, mis liidetakse arvestuslikes kuludes toodangu omahinnale tootmise perspektiivset laiendamist silmas pidades.

G. Sagalov⁹ annab taandatud kuludest lähtudes väliskaubakäibe efektiivsuse valemile järgmise kuju:

$$C_a = \frac{\sum q_i(C+EK)_i}{\sum q_e(C+EK)_e}, \quad (10)$$

kus C_a — väliskaubanduse kogu kaubakäibe majandusliku efektiivsuse koefitsient,
 q_i ja q_e — kaupade kogused impordis ja ekspordis;
 $(C+EK)_{e,i}$ — konkreetsete kaupade taandatud kulud ekspordis ja antiimpordis.

See valem on kasutatav üksnes tasakaalus oleva väliskaubandusbilansi korral, mida aga tegelikkuses esineb harva. Seetõttu soovitab G. Sagalov netobilansi saavutamiseks aktiivse saldo korral suurendada impordi ekspordi valuutaväärtuseni ning passiivse saldo korral ekspordi impordi valuutaväärtuseni. Sama tulemuse aga saame, kui kasutame väliskaubanduse valuutaefektiivsuse valemist. Selleks korrutame valemist (10) väliskaubanduse bilansi koefitsiendiga C_b :

$$C_v = \frac{\sum q_i(C+EK)_i}{\sum q_e(C+EK)_e} C_b. \quad (11)$$

Kuna aga $C_b = \frac{D_e}{D_i}$, siis võime väliskaubanduse valuutaefektiivsuse valemist avaldada kujul

$$C_v = \frac{\sum q_i(C+EK)_i D_e}{\sum q_e(C+EK)_e D_i}, \quad (12)$$

mis aga kujutab endast tegelikult ekspordi majandusliku ehk valuutaefektiivsuse koefitsiendi korrutist impordi majandusliku ehk valuutaefektiivsuse koefitsiendiga. Seega:

$$C_{ev} = \frac{D_e}{q_e(C+EK)_e}, \quad (13)$$

$$C_{iv} = \frac{q_i(C+EK)_i}{D_i}, \quad (14)$$

kus C_{ev} ja C_{iv} on vastavalt ekspordi ja impordi majandusliku (valuuta-)efektiivsuse koefitsiendid. Majandusliku (absoluutse) ja valuutaefektiivsuse mõiste erineb üksnes väliskaubanduse üldkäibe efektiivsuse valemis. Kui vaadelda ekspordi ja impordi efektiivsust eraldi, langevad need mõisted kokku, sest ilma valuutanäitajateta ei ole neid võimalik määrata, ka ei ole seejuures mõtet bilansikoefitsiendi kasutamisel.

Nende valemite eeliseks on asjaolu, et nad sobivad nii kogu väliskaubanduse käibe ja selle üksikute osade, maade või kaubagruppide lõikes kui ka eri ekspord- või importkaupade efektiivsuse määramiseks. Seega võime valemist (10), (12), (13), (14) kasutada ka meie vabariigi ekspordi ja impordi majandusliku efektiivsuse arvutamiseks.

Arvestuslike kulude leidmine on praktikas seotud sageli raskustega seetõttu, et kõigi väliskaubanduses figureerivate kaupade kohta pole teada nende fondimahukust. Kapitaal-

⁸ U. Mikkov, Uue tehnika majandusliku efektiivsuse määramise ja materiaalse stimuleerimise probleeme. Tallinn, 1965, lk. 16, 17.

⁹ Г. Л. Шагалов, Экономическая эффективность товарного обмена между социалистическими странами, lk. 144.

mahutuste normatiivse koefitsiendina kasutatakse aga kõigil juhtudel väärtust $E=0,15$, mis on ligikaudseks keskmiseks kogu NSV Liidu kohta.

Kuna sageli on võimatu välja selgitada kaupade fondimahukust, siis on NSV Liidu Väliskaubanduse Ministeeriumi Konjunktuuri Teadusliku Uurimise Instituudi poolt soovitatud lihtsustada valemil sel teel, et koefitsient K võrdsustatakse omahinnaga C . Seega oleksid siis arvestuslikud kulud väljendatavad järgmiselt:

$$C + EK = C + 0,15 C = 1,15 C. \quad (15)$$

See tähendab, et omahinnale lisatakse lihtsalt 15% tootmise fondimahukuse arvel. Selline lihtsustamine on siiski vaid kokkuleppeline, sest mitte ükski ametlik ega teaduslik metoodika seda ette ei näe. Antud võtet õigustatakse sellega, et tööstuse üleliidulisi keskmisi näitajaid arvestades võrdub EK ligikaudu 0,15 C -ga. Meie vabariigis on see mõnevõrra madalam ning meil pole ka vajadust kasutada seda lihtsustatud näitajat, sest seoses rahvamajanduse maatriksbilansside koostamisega on saadud kapitaalimahutuste andmed ja fondimahukuste koefitsiendid kõikide tootmisloikude kohta.

Tähtis osa väliskaubanduse majanduslikus efektiivsuses on ka transporditeguril, sest sellest sõltub oluliselt ekspordi või impordi otstarbekohasus. Ekspordi puhul tuleb transpordi- ja laomajanduskulud liita tootmiskuludele, impordi korral aga lahutada nad antiimpordi maksumusest.

Nii leiame valemist (6) ja (7) lähtudes transpordi- ja laokuludega korrigeeritud ekspordi ja impordi valuutaefektiivsuse koefitsiendid:

$$C_{ev} = \frac{D_e}{K_e + T_e} \quad (16)$$

$$C_{iv} = \frac{K_i - T_i}{D_i}, \quad (17)$$

kus T_e ja T_i on ekspordi ja impordiga seoses olevad transpordi- ja laokulud.

Vastavalt NSV Liidu Väliskaubanduses juurdunud põhimõttele arvestatakse transpordikulud ainult kodumaal (franko piirijaam, *job.* — ekspordis, *cif.* — impordis), kuna piiritagused veokulud lähevad kauba valuutahinna sisse. Valemeid (16) ja (17) kasutatakse tegelikult harva, sest tavaliselt sisaldavad taandatud kulud ka keskmisi veokulusid.

4. Töömahukuse korrektiiv väliskaubanduse majandusliku efektiivsuse määramisel

Eksporttoodangu kohandamine välisturu spetsiifilistele ja üldistele nõuetele põhjustab selle toodangu töömahukuse suurenemise, võrreldes siseturutoodanguga. Eesti NSV äärmiselt pingelise tööjõubilansi tingimustes põhjustaks see täiendava tööjõu sissetoomist vabariiki.

Vastavalt planeeritud tööjõuvajadusele ning sellega seoses arvestatud rahvaarvu juurdekasvule on meil ette nähtud ka elamuehituse, kommunaalmajanduse ning tervishoiu-, haridus-, kultuuri- ja muude mittetootmissfääri kuuluvate asutuste võrgu arendamine. Tööjõu täiendav sissetoomine vabariiki nõuab seega täiendavaid kapitaalmahutusi mittetootmissfääris, et elanikkonna eluolustikuline olukord ja kultuurhariduslik ning meditsiiniline jne. teenindamine ei halveneks.

Olgu mingiks aastaks T planeeritud mittetootmissfääri põhifondide kogumaksumus A ning kogu töötajate arv B . Eksporttoodangu laiendamise tagajärjel on aga vaja värvata täiendavalt veel b töötajat. Et mittetootmissfääri põhivahendite maksumus ühe töötaja kohta ei alaneks, tuleb vähemalt samal määral teha täiendavaid kapitaalvahutusi mittetootmissfääris. Seega peaks põhivahendite tegelik maksumus A^1 aastal T olema

$$A^1 = A + b \frac{A}{B} = A \left(1 + \frac{b}{B} \right), \quad (18)$$

On ilmne, et kui oleksime arendanud sellist tootmist, mis poleks nõudnud täiendava tööjõu sissetoomist, siis oleksime saanud ka mittetootmissfääris vajalikuks osutuvaid täiendavaid kapitaal mahutusi $\left(b \frac{A}{B}\right)$ rakendada tootmissfääris, kus nende kasutamise majanduslik efektiivsus oleks olnud vähemalt põhifondide normatiivse efektiivsuse (E) raamides.

Järelikult peame neid mittetootmissfääris tehtavaid lisakulutusi $\left(b \frac{A}{B}\right)$ vaatlema kui ekspordiga seotud täiendavaid kapitaal mahutusi ning liitma need ekspordi majandusliku efektiivsuse valemis (19) esinevale kapitaal mahutuste summale. Kui oleksime ekspordiks tootmist laiendanud piirkonnas, kus tööjõudu on piisavalt, oleksime need ressursid säästnud tootmissfääris rakendamiseks. Järelikult tuleb valemile (14) anda lokaalne aspekt, lisades valemi (13) nimetajasse uue näitaja:

$$K_e^v = \frac{D_e}{\sum q_e [C + E(K + K^l)]_e}, \quad (19)$$

kus K^l — eksporttoodangu töömahukuse suurendamisega seotud täiendavad kapitaal mahutused mittetootmissfääris.

Seda valemit võime kasutada ainult siis, kui toodangu töömahukus suureneb ekspordi planeerimata laiendamise tagajärjel mingis pingelise tööjõubilansiga piirkonnas. Ekspordiga pole meil senini regionaalselt planeeritud. Ja kuna Eesti NSV-d võib tervikuna lugeda pingelise tööjõubilansiga piirkonnaks, siis on alust väita, et meie vabariigis saab objektiivse pildi ekspordi majanduslikust efektiivsusest üksnes seda valemist kasutades.

Kuidas aga leida mittetootmissfääris tehtud täiendavad kapitaal mahutused K^l ? Kui toodangu töömahukus on antud inimaastates, siis

$$K^l = b \frac{A}{B}. \quad (20)$$

Kui aga töömahukus on antud rublades, siis sõltub ta palgafondist ja tuleb arvutada töötaja keskmise aastapalga järgi, mis on planeeritud aastaks T :

$$K_1^l = b \frac{A}{BS}, \quad (21)$$

kus K_1^l — täiendavad kapitaal mahutused mittetootmissfääris toodangu töömahukuse suurenemise puhul ühe rubla võrra (rbl.);

S — töötaja keskmine aastapalk (rbl.).

Kui eksporttoodangu laiendamine põhjustab töömahukuse suurenemise mitte ainult ühes konkreetsetes ettevõttes või tootmisharus, vaid ka teistel, sellega seotud tootmisaladel vaadeldavas majanduspiirkonnas, tuleb (võimaluse korral) muidugi arvestada ka seda kaudset töömahukuse kasvu, suurendades valemis vastavalt b -d.

Võib öelda, et ka mittetootmissfääris töötajate arv on teatud sõltuvuses tootmissfääri töötajate arvust: nelja uue töötaja värbamine tootmissfääris nõuab ühe uue töötaja värbamist mittetootmissfääri. Et mittetootmissfääri põhifondide maksumus ühe töötaja kohta ei langeks, tuleks arvestada ka seda. Sel juhul saaksime täiendavate kapitaal mahutuste valemiks, lähtudes valemist (20).

$$K^l = b \frac{B}{B^t} \frac{A}{B} = \frac{bA}{B^t}, \quad (22)$$

kus B^t — planeeritud töötajate arv tootmissfääris;

$\frac{B}{B^t}$ — koefitsient, mis näitab, kui palju ületab töötajate arv koos mittetootmissfääris töötajatega tootmissfääri töötajate arvu.

Võib veel väita, et kuna mittetootmissfääri laiendamine ei nõua üksnes kapitaal mahutusi, vaid ka mitmesuguseid küllaltki suuri jooksvaid kulusid, siis tuleks ka neid arvestada. Antud juhul võime nad siiski jätta arvesse võtmata, sest nad on üldiselt kaetavad suurenenud toodanguga seotud täiendava kasumi arvelt ega nõua ka planeerimist pikaks ajaks ette nagu kapitaal mahutuste realiseerimine.

Kokku võttes võib märkida, et esitatud meetod peaks sobima mitte üksnes eksporttoodangu, vaid ka igasuguse muu toodangu majandusliku efektiivsuse arvutamiseks juhul, kui selle toodangu laiendamine põhjustab tööjõu täiendavat, ettenähtust suuremat värbamist tootmisse. Vajalikku mittetootmissfääri laiendamist võib vaadelda kui tootmise kaudset fondimahukuse suurenemist konkreetsel perioodil pingelise tööjõubilansiga piirkonnas. Kõike seda tuleb aga tingimata arvestada materiaalsel stimuleerimisel uue majandussüsteemi tingimustes.

Ühtlasi võiks valemite (22) kasutada väliskaubanduse või ka tootmise struktuuri optimeerimise ülesannete lahendamisel, kuna ta võimaldab üheaegselt efektiivsuse maksimeerimisega taotleda selle töömahukuse põhjendatud alandamist.

(Järgneb)